

informatief zijn. Of zijn pogen tot actualisering ervan geheel geslaagd is, betwijfel ik, maar belangrijk is wel dat hierdoor, vooral in eigen kring maar mogelijk ook daarbuiten, het debat over de betekenis van de vrijmetselarij in de huidige samenleving wordt aangewakkerd.

Lammert Gosse Jansma
(Veenwouden)

Groot, Kees de (2018). *The Liquidation of the Church*. Abingdon: Routledge, pp. 191, ISBN 9781472477866, £105.00 (eBook 9781315592527, £39.99).

Secularisatie staat in de godsdienstsociologie doorgaans gelijk aan het verlies van religieuze autoriteit. Dat wil zeggen, kerken en andere religieuze instituties hebben in een moderne, gesecculariseerde samenleving nauwelijks nog zeggingsmacht en -kracht over zaken die buiten het religieuze domein liggen. Deze ontwikkeling is welbekend en uitvoerig beschreven in tal van wetenschappelijke publicaties. Met deze studie voegt Kees de Groot aan dit klassieke secularisatie-narratief nu een ander interessant perspectief toe. Volgens De Groot is het niet enkel zo, dat religieuze instituties autoriteit verliezen binnen het niet-religieuze domein, maar religieuze instituties verliezen ook autoriteit binnen het religieuze domein zelf. Dat wil zeggen, binnen moderne westerse samenlevingen is een proces gaande, waarbij religie zichzelf als het ware onttrekt aan de autoriteit van religieuze instituties en zo als sociaal fenomeen weer manifest en toegankelijk wordt binnen tal van andere sectoren van de samenleving. Dit proces noemt De Groot de liquidatie van de kerk. Het gaat figuurlijk en letterlijk om het faillissement van de kerk, waarbij religieus kapitaal, zoals kerkelijke goederen, gebruiken en diensten, echter niet verloren gaat maar weer vrij beschikbaar komt voor hergebruik binnen de samenleving. In deze studie geeft De Groot nu vooral een beschrijving van dit liquidatieproces, waarbij hij als katholiek socioloog en theoloog met name laat zien hoe dit proces zich voltrekt binnen de katholieke kerk. Nadat hij de bovenstaande notie van de liquidatie van de kerk in het eerste theoretische deel van zijn studie heeft uitgewerkt, beschrijft De Groot het voortgaande proces van kerkelijke liquidatie in drie opeenvolgende delen en sluit hij in deel vijf af met een conclusie.

Met de notie van de liquidatie van de kerk wil De Groot niet enkel uitdrukken dat de kerk als het ware failliet gaat, maar wil hij ook zeggen dat religie vloeibaar of liquide wordt. Geïnspireerd door het werk van de socioloog Baumann, maakt De Groot een onderscheid tussen 'solid' en 'liquid modernity' en stelt hij dat in de huidige tijd van de liquide of vloeibare moderniteit de verhouding van het individu tot maatschappelijke instituties wezenlijk anders is. Toegepast op religieuze instituties betekent dit, dat de moderne mens geen vaste religieuze identiteit meer heeft die samenvalt met het lidmaatschap van een

bepaalde denominatie, maar dat de religieuze identiteit van de moderne mens voortdurend in ontwikkeling is en voorwerp van reflectie en persoonlijke keuze. Een dergelijke sociaal-culturele verandering kan door de kerk niet genegeerd worden en in deel twee van zijn studie laat De Groot dan zien op welke verschillende, en soms tegengestelde, manieren de katholieke kerk op deze verandering reageert. Zo is er sprake van een zekere restauratieve tendens in de kerk, maar is op lokaal niveau daarentegen ook te zien dat sommige parochies zich ontwikkelen tot laagdrempelige serviceorganisaties, terwijl de door Johannes-Paulus II geïnitieerde wereldjongerendagen de institutionele kaders lijken te overstijgen en religie een event en happening laten zijn, aldus De Groot.

In het volgende deel van zijn studie bestudeert De Groot dan religieuze uitingen die enerzijds nog herkenbaar aan de kerk gelieerd zijn, maar die anderzijds ook duidelijk het institutionele kader van de kerk overstijgen. Zo besteedt hij in dit deel aandacht aan de uitzending van eucharistievieringen op televisie, aan centra voor spiritualiteit met een christelijke achtergrond en aan recente ontwikkelingen binnen het domein van de geestelijke verzorging. Volgens De Groot gaat het hier allemaal om voorbeelden van het vloeibaar worden van institutionele of 'solid' religie, waarbij kerkelijke instituties als het ware controle verliezen over het religieuze domein. Zo kunnen er alternatieve, virtuele gemeenschappen ontstaan zodra religie de arena van de moderne media betreedt; geven christelijke spirituele centra gelegenheid aan mensen om geloof en spiritualiteit op een meer persoonlijke manier te beleven; en heeft de kerkelijke zielzorg zich door de jaren heen ontwikkeld tot een professionele geestelijke verzorging los van denominationele scheidslijnen.

Het verdere verloop van het kerkelijke liquidatieproces, waarbij de band met het kerkelijk instituut volledig verbroken wordt, beschrijft De Groot aan de hand van casestudies met betrekking tot de geestelijke gezondheidszorg, de museale wereld en het theater. Met deze casestudies wil De Groot laten zien, dat deze breuk met de institutionele vorm van religie niet noodzakelijk leidt tot een afwezigheid van religie in het publieke domein. Ondanks het feit dat de geestelijke gezondheidszorg zich gaandeweg heeft onttrokken aan de invloed van de kerken, blijft hier sprake van een soort seculiere zorg en aandacht voor de menselijke ziel. Zo blijft een eertijds specifiek kerkelijk aandachtsgebied inzake het welbevinden van mensen ook in een moderne samenleving nog steeds bestaan, aldus De Groot. Verder blijft religie ook present in het museum en het theater. Met een verwijzing naar een tentoonstelling over religieuze diversiteit in een museum in Zoetermeer laat De Groot dan zien hoe een dergelijke tentoonstelling kan bijdragen aan wederzijds begrip en zelfs een proces van interreligieuze dialoog kan initiëren. In een derde casestudie laat De Groot tenslotte niet alleen zien hoe religieuze taal en symboliek gebruikt kan worden in hedendaagse theatervoorstellingen, maar ook en vooral hoe dergelijke taal en symboliek aan deze voorstellingen een liturgische kwaliteit kan geven. Het liquidatieproces van de kerk leidt zo tot een behoud en hergebruik van religieus kapitaal in verschillende sectoren van het publieke domein.

De Groot sluit af met een conclusie waarin hij de verschillende ontwikkelingen die hij heeft beschreven met elkaar in verband brengt. Het liquidatieproces van de kerk heeft geleid tot kosten en baten. Het is een verhaal van verlies en winst. Uiteraard hebben de traditionele kerken, en de katholieke kerk in het bijzonder, ingeboet aan populariteit en invloed. Tegelijkertijd echter heeft dit ook weer nieuwe vormen van individuele religieuze beleving en religieuze presentie in het publieke domein mogelijk gemaakt, zoals De Groot met zijn analyses van de media, de zorg en kunst en cultuur wil laten zien. Het is daarom beter om te spreken over de liquidatie van de kerk dan over secularisering. Niet dat De Groot het proces van secularisering ontkent, maar spreken over liquidatie laat volgens hem beter zien “(...) *what is lost in the religious sphere and what is gained in the secular*”, zoals hij dat aan het eind van zijn boek stelt.

Deze studie van De Groot is zonder meer interessant en biedt bijvoorbeeld al een boeiende inkijk in enkele recente ontwikkelingen binnen de katholieke kerk in Nederland. Tegelijkertijd is het ook een complexe studie die naar mijn idee niet altijd even toegankelijk is. Voor een deel komt dit doordat de verschillende hoofdstukken grotendeels bestaan uit bewerkingen van eerder gepubliceerde artikelen waardoor details over gehanteerde methoden van onderzoek soms ontbreken. Als lezer vraag je je dan af hoe zaken zijn onderzocht of hoe data zijn verzameld en geanalyseerd. Maar voor een ander, en naar mijn mening belangrijker deel, komt dit door het gebruik van de concepten *liquid* en *liquidation*. De Groot wekt de indruk deze concepten te hanteren als alternatieven voor secularisatie, maar ik zie dit alternatief niet zo. Met name de ontwikkelingen die De Groot in het derde en vierde deel van zijn studie beschrijft, zijn ook prima te duiden als secularisatie. Waarom dan spreken over liquidatie? Mij wordt dat niet duidelijk. Een kernidee van de secularisatie-these is, dat er in een moderne samenleving sprake is van een proces van functionele differentiëring, waarbij allerlei maatschappelijk functies zich onttrekken aan het gezag van religieuze instituties en zelfstandig, autonome instituties worden. Veel van de door De Groot in dit boek geschetste ontwikkelingen laten zich daarom net zo goed, en naar mijn idee zelfs beter, lezen als schoolvoorbeelden van secularisatie in Nederland. Het gebruik van het concept *liquidation* werkt nodeloos complicerend en voegt naar mijn idee weinig toe. Of het moet zijn dat men secularisatie verstaat als het noodzakelijkerwijs verdwijnen van religie in de moderne samenleving, maar ik ken geen hedendaagse secularisatie-theoreticus die dat beweert.

Paul Vermeer
(Radboud Universiteit)